

Individuum a rodina: teorie soukromého života podle Françoise de Singlyho*

RADKA RADIMSKÁ**

Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha

The Individual and the Family: The Theory of Private Life According to François de Singly

Abstract: The article deals with the concept of the family and private life in the works of the contemporary French sociologist François de Singly. First, it introduces the reader to the context of international and French sociology of the family as it evolved over the course of the past century and situates into this picture the figures of F. de Singly and the group of sociologists he works with. The article moves on to analyse the intellectual sources of his 'individualistic theory' of the sociology of the family: E. Durkheim, P. Bourdieu and P. Berger. In relation to these figures the author presents Singly's theory of relationships in the contemporary family and in the private sphere in general. According to Singly, contemporary society is more and more individualised in contrast with the way societies were in the past; a person lives and is perceived increasingly as an individual, released from the ties of groups and communities. It is in the family and in intimate relationships that the personal identity of each individual is formed and the family thus is the central institution that contributes to shaping an individual's personal identity. Therefore, although it would appear that the institution of the family is becoming destabilised, from a certain perspective it is even more important than ever before. Changes in society that have an impact on the family are reflected particularly in the changes in the position of women in the family, in changes in the approach to children, and in the transformation of fatherhood. Singly's psycho-sociological approach reveals many of the mechanisms whereby the contemporary family functions, but it partially overlooks analysing the structural factors that affect an individual.

Sociologický časopis, 2003, Vol. 39, No. 5: 667–685

Francouzská sociologie je a tradičně byla částečně izolovaná od vědeckého dění v hlavním anglofonním proudu. Ať už je dána bariérou jazykovou či kulturní, tato izolace má podstatné důsledky: například koexistenci vzájemně nezávislých vědec-

* Tento výzkum vznikl v rámci grantu „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností České republiky na vstup do Evropské unie“ uděleného radou Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (reg. č.: S7028002).

** Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Radka Radimská, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha1, e-mail: radimska@soc.cas.cz

kých polí, paralelní rozvíjení stejných témat odlišným způsobem, a zejména neznalost či nedostatečné pochopení toho, co se děje za hranicemi vlastní jazykové oblasti. Česká sociologie se z různých důvodů přiklání spíše k anglofonnímu proudu světové sociologie, přesto by jí neměly uniknout události, které se odehrávají v jiném než anglickém jazyce. To se týká zejména sociologie rodiny, vzhledem k tomu, že britské a americké uvažování o rodině vychází částečně z jiných paradigmat a ubírá se jiným směrem, než se tomu děje například právě ve Francii.

Přestože je Francie jednou ze zemí, kde se sociologie rodiny jako samostatná disciplína před více než sto lety zrodila a ve které se zpočátku velice dynamicky rozvíjela, získala před ní během první poloviny dvacátého století určitý náskok sociologie rodiny americká. Zatímco američtí sociologové se v té době zaměřovali zejména na mikrosociologii, zdokonalování výzkumné metodologie a budování teorií středního dosahu, francouzští badatelé zůstali věrni Durkheimovi a „velkým teoriím“ [Michel 1970: 9].

V padesátých letech minulého století byla sociologie rodiny celosvětově ovlivněna funkcionalistickým přístupem T. Parsonse. Rodina je podle Parsonse systémem, jež plní určité funkce pro celý sociální systém a jehož jednotliví členové také plní jisté funkce nutné k jeho fungování. Parsonsova ambiciózní teorie se opírá o americký model nukleární a neolokální rodiny 50. let a má značně normativní charakter. Již koncem 50. let začínají někteří autoři upozorňovat na omezený charakter některých jeho tezí: britští antropologové Michael Young a Peter Willmott ve svých empirických šetřeních odhalili nepodloženost některých Parsonsových tvrzení, marxistické a feministické směry sociologie poukazují na ideologickou podmíněnost jeho teorie. Feministická sociologie rodiny se stává zdrojem nových vhledů do reality soukromého života a rozvíjí se v druhé polovině 60. a v průběhu 70. let nejprve v USA, ve Velké Británii a nakonec i ve Francii. Poukazuje na nerovnosti mezi jednotlivými členy rodiny, jež stojí v samotném základu instituce rodiny, a boří idealizující pohled na rodinu jako na jednotku individuí s totožnými zájmy. Zároveň poukazuje na nová a netradiční uspořádání soukromého života, která narušují dominantní obraz úplné nukleární rodiny.

Kromě těchto teorií se v 60. letech rozvíjí sociální konstruktivismus čerpající ze symbolického interakcionismu a z fenomenologie A. Schutze – v roce 1964 publikují Peter Berger a Hans Kellner stať *Manželství a konstrukce reality*, v níž analyzují manželství jako základní prostředek, jenž vytváří řád a konstruuje skutečnost. Přestože má Bergerova koncepce problematiky manželství a rodiny velký vysvětlovací potenciál, měla v anglofonním světě jen omezený počet následovníků. Spíše zde dochází k rozvoji jiného pohledu na rodinu, inspirovaného ekonomii a teorií sociální směny, reprezentovaného zejména Garrym S. Beckerem. Ekonomická analýza rodiny se v sociologii uplatnila zejména v oblasti výběru partnera a vstupu do manželství a v oblasti volby počtu dětí. Tento přístup předpokládá, že členové rodiny jsou racionálně uvažující jedinci optimalizující své zisky a že je spojuje jednotný zájem, reprezentovaný zájmem hlavy rodiny.

Nové koncepce sociologie rodiny vznikající v 90. letech bývají zařazovány pod

hlavičku „postmoderní teorie“. Jedná se zejména o přístup Anthonyho Giddense a jeho koncepci transformace intimity a *confluent love*, vztahu založeném na aktivním a neustále podmiňovaném citu zbaveném všech závislostí, a o koncepci Ulricha Becka a Elisabeth Beck-Gernsheimové analyzující vnitřní protiklady a paradoxy inherentní současnému chápání romantické lásky. Tyto koncepty jsou v současné době zdrojem a předmětem diskuse na poli sociologie rodiny, ať již anglofonní, frankofonní či jiné.

Na rozdíl od angloamerické reality bylo ve Francii znovuobjevení zájmu o rodinu v šedesátých letech dvacátého století nejprve nesené jinými disciplínami než sociologií, zejména v podobě díla historika Philippa Arièse, etnologa Clauda Lévi-Strausse a demografa Alaina Girarda. A. Girard otevřel svým výzkumem *Le choix de conjoint* (Volba partnera) z roku 1964 téma homogamie, kterým se následně zabývali další sociologové, z nichž některé lze přímo označit za „sociology rodiny“ (Michel Bozon, François Héran, François de Singly). Druhou důležitou postavou vedle Alaina Girarda byla v tomto období socioložka Andrée Michelová, která se jako první soustředila na problematiku vztahu mezi pohlavími v rámci rodiny a z feministické teoretické perspektivy kritizovala Parsonsovo funkcionální pojetí komplementarity rodinných rolí. Takto byla vytyčena dvě základní témata francouzské sociologie rodiny: studium vztahů mezi generacemi (sociální reprodukce, transmise, výchova) a vztahů mezi pohlavími (partnerství a dominance). Ačkoli stejná témata byla rozvíjena i v sociologii angloamerické, nedocházelo vždy k vzájemnému ovlivňování a výměně informací. Francouzská sociologie rodiny byla navíc na rozdíl od sociologie anglofonní od konce 60. let silně ovlivňována přístupem Pierra Bourdieua, jeho koncepcí sociální reprodukce a kapitálů. François de Singly, francouzský sociolog rodiny, o jehož koncepci individualizace v soukromém životě tato stať dále pojednává, také původně vychází z Bourdieuovy školy, i když je zároveň ovlivněn psychologií a později zejména sociálním konstruktivismem. Soustřeďuje ve svém díle vlivy předchozích francouzských přístupů k rodině (Durkheim, Ariès, Bourdieu), čerpá ale také z angloamerických zdrojů (Taylor, Berger) a koncepčně se střetává s některými anglicky píšícími sociology (Becker, Giddens).

V současné době je pole francouzské sociologie rodiny rozděleno do několika myšlenkových proudů. Škola F. de Singlyho, zaměřující se na zkoumání identity a individua v rodině, stojí v určitém smyslu v opozici proti ryze bourdieuovské škole prezentované sociology okolo *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales* (např. Rose-Marie Lagrave), zaměřující se na vztahy nadvlády a problematiku sociální reprodukce, a zároveň proti škole sociologie jednání (A. Touraine), reprezentované zejména socioložkou C. Castelain-Meunierovou, prosazující metodu sociologické intervence. Dále ve Francii působí v oblasti sociologie rodiny Irène Théryová, kombinující sociologický pohled s pohledem právnickým a zabývající se zejména problematikou rozvodu a filiace; Gérard Neyrand, který se zaměřuje na otázku rodičovství, otcovství a kulturně smíšených párů; a v neposlední řadě skupina okolo Martine Segalenové, věnující se například otázkám venkova, vztahu generací a mezigenerační transmise.

Individualistická teorie rodiny

François de Singly, původním vzděláním psycholog, se sociologií rodiny zabývá od konce sedmdesátých let. Jeho pohled zahrnuje širokou oblast problematiky soukromého života a rodinných vztahů, ať již kvantitativně či kvalitativně, makrosociologicky či mikrosociologicky. V osmdesátých letech se ještě řadí k žákům Pierra Bourdieu a vychází z jeho teorie, postupně ji ale začíná kritizovat a vytváří si vlastní přístup, který zde nazývám individualistickou teorií rodiny. Obklopuje se dalšími spolupracovníky, s nimiž jej spojuje podobný přístup k sociální realitě, a v současnosti působí jako ředitel *Centre des recherches sur le lien social* (Centrum výzkumu sociální vazby) při CNRS a Univerzitě Paříž 5.

S určitou nadsázkou je o něm a jeho spolupracovnících možno hovořit jako o škole, která je v současné době ve francouzské sociologii rodiny dominantní a soustřeďuje na sebe nejvíce pozornosti a zdrojů. Netvoří ovšem svébytný a samostatný sociologický směr; její představitelé se sami řadí do proudu sociálního konstruktivismu. Nejvýraznější osobou této školy je právě François de Singly, profesor na univerzitě Paříž 5. Trochu bokem stojí jeho spolupracovník a přítel Jean-Claude Kaufmann, který není příliš zakotvený v univerzitních strukturách a nežije v Paříži, ale je stejně veřejně populární a produktivní. K dalším představitelům patří Singlyho žáci – např. Claude Martin, Vincenzo Cichcelli, Catherine Cicchelli-Pugeaultová. Do stejného paradigmatu lze ale zařadit i další sociology rodiny, se kterými Singly často spolupracuje: Franz Schultheis, Jacques Commaille, Olivier Schwartz atd.

Klíčový zdroj jejich sociologie představuje sociální konstruktivismus: čerpají z Petera Bergera, Thomase Luckmanna a Hanse Kellnera. Vycházejí ale už i ze sociálního interakcionismu Georga Herberta Meada, Jamese Cooleyho a navazují na práce Charlese Taylora [1994]. Některé primární inspirace ovšem pocházejí již od Emila Durkheima, a nevyhýbají se ani Pierrovi Bourdieuovi, z jehož teoretického přístupu čerpají mnohé, ale zároveň k němu zaujímají kritické stanovisko. Představme si nyní blíže tyto tři zdroje Singlyho „individualistické teze“ sociologie rodiny: E. Durkheim, P. Bourdieu a P. Bergera, a způsob, jakým s nimi François de Singly pracuje.

Émile Durkheim

E. Durkheim hledá ve svých sociologických pracích (*Introduction à la sociologie de la famille* z roku 1888; přednáška *La famille conjugale* z roku 1892) odpovědi na otázky, jaké trápí rodinu i dnes. Koncem 19. století, během studené války s Německem, se totiž ve Francii poprvé začíná hovořit o krizi rodiny v souvislosti s poklesem porodnosti a s nárůstem praxe konkubinátu u dělnické třídy. Durkheim zdůrazňuje, že krize rodiny, ke které dochází podle jistých pojednání snad každý měsíc, je jen fikcí, neboť rodina má už přes sto let stejné rysy a problémy. Má na mysli dvě základní charakteristiky moderní rodiny: její „privatizaci“ neboli stažení do soukromí a akcentování vztahů uvnitř ní, a její „socializaci“, tedy zvyšující se míru zasahování státu do rodiny. Durkheim se zabývá jediným typem rodiny, pro který zavádí pojem „famille

conjugale“ neboli manželská rodina, odpovídající dnešnímu pojmu nukleární rodina. Přichází tak s definicí, na které se zakládá Singlyho definice rodiny – François de Singly používá pojem „vztahová rodina“. Durkheim si již v roce 1892 všimá, že „ke své rodině máme pevný vztah jen proto, že máme pevný vztah k osobě svého otce, matky, k osobě své ženy a dětí“. Všechno však bylo jinak v době, kdy vztahy, které pramenily z věcí, převládaly nad těmi, které vycházely z osob, a kdy zásadním cílem rodinné organizace bylo udržet statky v rodině. [Singly 1999: 11]

Durkheimova představa, podle které je nukleární rodina novým jevem, se ukázala jako chybná; velmi přínosná ale zůstala naopak teze, podle které rozvoj urbanizace a komunikací zbavuje jedince omezení, tlaků a pravidel jeho nejbližšího prostředí, které se v souvislosti s tím zužuje jen na nejbližší členy rodiny. Zároveň s tím roste rodinný individualismus: osobnost členů rodiny se vymaňuje z kruhu rodiny, rozvíjí a upevňuje se odlišnost. Emile Durkheim tyto změny nehodnotí jednoznačně pozitivně: vymanění se z přísných pravidel rodinné instituce vytváří anomii; nedostatek zakotvení v sociálních normách vede k chaosu a až k sebevraždě. [Durkheim 1975: 35–49] François de Singly Durkheimovu tezi o individualizaci rodiny dále rozvíjí, avšak tuto individualizaci hodnotí jiným způsobem.

Pierre Bourdieu

P. Bourdieu aplikuje na rodinu svou koncepci sociálního pole a různých druhů kapitálů. Rodina je jedním z mnoha polí, ve kterých probíhá sociální život, a stejně jako bitevní či herní pole má svá pravidla, uznávaná všemi spoluhráči a regulující hru, a strategie, kterých hráči využívají, aby dosáhli ve hře co nejlepšího výsledku. Hráči vlastní určité nedostatkové zdroje, o které se v poli soupeří – bohatství, prestiž, uznání atd., tedy různé druhy kapitálu, jak ekonomického, tak kulturního, sociálního či symbolického. Bourdieu se zabývá zejména soupeřením mezi různými rodinami o tyto nedostatkové zdroje a snahou každé rodiny uchovat či zvýšit objem kapitálu rodinou jako celkem vlastněného tak, aby se každá další generace v rodové linii měla lépe nebo alespoň stejně jako ta předchozí. K tomuto cíli rodiny formulují a užívají různé strategie reprodukce: strategie plodnosti, strategie manželství, strategie dědictvé, ekonomické a strategie vzdělávací. K následování těchto strategií je ale nevede racionální kalkul ani nějaká vnější nutnost, ale jejich habitus – socializací vytvořený soubor schémat vnímání, myšlení a jednání, odrážející společenskou strukturu – podobný u příslušníků jedné skupiny.

Rodina je pro Bourdieua v první řadě místem sociální reprodukce, je výsadou, díky níž je možné shromažďovat a předávat výsady další. Hraje zásadní roli v udržování sociálního řádu a v uchovávání struktur sociálního prostoru, na její půdě se shromažďují všechny druhy kapitálu a předávají se dalším generacím. [Bourdieu 1998: 96–101]

P. Bourdieu rozvíjí svojí koncepci rodiny na základě terénního výzkumu rodin v Kabylsku a zejména v kraji Béarn, ze kterého pocházel. Jedná se o zemědělský

kraj, ve které Bourdieu prováděl rozhovory s pamětníky a studoval, jak probíhala sociální reprodukce na přelomu 19. a 20. století. Jde tedy spíše o studium tradiční společnosti; hlavním kapitálem v této společnosti je půda a cílem rodin je zachovat rodinný majetek. Jejich strategie jsou proto zaměřeny na zvýšení a transmissi rodinných statků, k čemuž využívají zejména sňatkové strategie. Podle Bourdieua je rodina v jakékoli společnosti primárně místem transmise kapitálů, mění se jen charakter těchto kapitálů v závislosti na různých obdobích a místech. V současné společnosti již rodina nezávisí na ekonomickém kapitálu a na půdě jako v Beárnu, jelikož půda již nehraje hlavní roli v ekonomii systému. Rodiny tedy usilují o reprodukci jiných typů kapitálu, těch, které jsou v dnešní době rozhodující z hlediska sociální pozice – kapitálu vzdělanostního a sociálního. Za tím účelem formulují nové strategie, které jsou stejně jako dříve ve značné míře skryté i očím samotných aktérů a které jsou realizovány prostřednictvím jejich habitusů. [Bourdieu 1980: 249–270]

Bourdieuův přístup je ve francouzské sociologii víceméně klíčový a pro žádného sociologa není snadné jej mlčky obejít. François de Singly si stejně jako mnoho jiných vypůjčuje mnohé jeho kategorie, ale mnohé jiné kritizuje a staví proti nim vlastní pohled. Limity Bourdieuovy teorie spatřuje zejména v tom, že vzbuzuje pocit, že rodina se omezuje pouze na jednání sloužící k udržení a zvýšení svých kapitálů, tedy že svět rodiny není nic jiného než boj o lepší sociální pozice. Podle F. de Singlyho je teorie sociální reprodukce sice přínosná, ale je třeba dávat pozor, abychom nezaměňovali skutečnost a její teoretické vysvětlení: realita je mnohem rozsáhlejší a reprodukce je jen jednou dimenzí mezi mnoha dalšími. Mezigenerační transmise nehraje v současnosti v rodině centrální roli tak jako v minulých obdobích. Dnešní rodina naplňuje jiné funkce – jejím hlavním cílem je konstrukce a potvrzování osobní identity jejích členů. [Singly 2000a: 13–15; 145]

Tuto tezi Singly rozvíjí ve svých pozdějších dílech; v 80. letech spíše dále rozpracovává Bourdieuův model. V dílech *Théorie critique de l'homogamie* [1987] a *Fortune et infortune de la femme mariée* [1987] kriticky navazuje na interpretace rozsáhlých statistických šetření o výběru partnera (výzkum Alaina Girarda *Le choix de conjoint* z roku 1964 a výzkum M. Bozona a F. Hérana *La formation des couples* z roku 1984, prováděných pro INED). Jejich výsledky odhalují sociální determinanty chování a ukazují, že navzdory představě ideálu „manželství z lásky“ ve Francii stále existuje silná homogamie. P. Bourdieu tuto skutečnost vysvětluje pomocí koncepce habitusu. F. de Singly oproti tomu namítá, že tento kvantitativní přístup, jakkoli jinak plodný, zastírá určité stránky daného problému: to, že v manželství jde o ekvivalentní výměnu hodnot obou partnerů, ještě neznamená, že kapitály vlastněné mužem a kapitály vlastněné ženou jsou totožné. F. de Singly odhaluje, že vzájemné ohodnocování na sňatkovém trhu anticipuje genderovou dělbu práce mezi partnery, a spočívá proto na rozdílném definování mužských a ženských „hodnot“ [Singly 1987]. Manželství představuje, stejně jako práce, trh, na kterém dochází k výměně kapitálů; ovšem ženy dosahují valorizace větší části svého vloženého kapitálu pouze nepřímou, prostřednictvím svého manžela a dětí, a platí za to závislostí a jsou vystaveny riziku, že v případě rozvodu přijdou o své investice.

Singly se touto prací řadí do vznikajícího proudu sociologie rodiny, který se zaměřuje na studium vztahů mezi dvěma pohlavími (studium artikulace dělby práce – profesionální a domácí – mezi partnery, studium manželských vztahů), společně s Andrée Michel či Jeanem Kellerhalsem. Vedle tohoto proudu se ve Francii v této době ustavuje skupina sociologů a socioložek zaměřující se spíše na vztahy mezi generacemi, sociální mobilitu a mezigenerační transmissi (Martine Segalenová, C. Attias-Donfutová, Martine Chaudronová).

Další oblastí, ve které François de Singly rozpracovává Bourdieuvu teorii, je analýza rekonverze kapitálů. V návaznosti na P. Bourdieua F. de Singly říká, že dítě je nositelem vzdělanostního kapitálu. Přijímá tezi, že jednou z funkcí rodiny je přispívat k sociální reprodukci společnosti a pokusit se z jedné generace na druhou udržet či zlepšit postavení rodiny. Ukazuje, že moderní rodina to dělá jinými prostředky než transmisí bohatství – kapitálem je pro ní vzdělání, které je zároveň vstupenkou k dalšímu vzdělávání. Hodnota rodiny není dána rozsahem půdy a majetku, ale výší vzdělanostního kapitálu vlastněného jejími členy. Rodiny, dříve zaměřené na rozšiřování a předávání materiálního bohatství, musely zvolit nové strategie reprodukce. Tento proces nazývá F. de Singly rekonverzí: rodiny musely přeměnit svůj ekonomický kapitál ve vzdělanostní. Rodina volí tzv. výchovné strategie, které jsou součástí systému strategií reprodukce, a které mají za cíl maximalizovat kapitál předávaný dítěti. V první řadě vybírá školu: rodiče se chovají jako informovaný spotřebitel na trhu, analyzují náklady a zisky, neustále sledují, jak dítě prospívá, a sami se s ním doma učí (domov funguje jako detašované pedagogické pracoviště) a zapisují ho do vzdělávacích kroužků [Singly1999: 29–36]. Zároveň ovšem poznamenává, že koncept strategií sociální reprodukce je omezený a že nesmíme zapomenout, že existují i jiné dimenze rodiny.

Tyto změny ale mají závažné důsledky na fungování rodiny, které zásadně ovlivňují vztahy mezi jejími členy: rodiče už nemohou dětem přímo předávat vlastnická práva, mohou jim jen umožnit získat vzdělání; zároveň je nemohou vydědit, jelikož kapitál je vázán na osobu. To vede například k zásadnímu snížení otcovské, patriarchální moci; otec už nemůže být autoritativním pánem rodiny a stává se v určitém smyslu partnerem dítěte [Singly 2000a: 161].

Peter Berger a Hans Kellner

Jak bylo řečeno výše, ve své teorii se François de Singly mnohem více než o přístup P. Bourdieua opírá o sociální konstruktivismus a interpretativní sociologii. Základní inspiraci jeho přístupu k rodině lze nalézt ve stati *Manželství a konstrukce reality* (*Marriage and Construction of Reality*) [Berger, Kellner 1964]. Podle jejích autorů je třeba chápat manželství jako sociální závazek, který tvoří pro jednotlivce určitý řád, v němž jeho život nabývá smyslu; je jedním ze sociálních vztahů, které vytvářejí řád, *nomos*. Svět, ve kterém žijeme, svět každodenního života je sociálně konstruován. Každá společnost určitým způsobem vnímá a definuje realitu; pomocí jazyka, sym-

bolů a systému reprezentací vytváří svůj svět. Realita každodenního života je tak jedincem vnímána jako uspořádaná – jako řád objektů, které existovaly ještě dříve, než jsem se objevil já sám. Jeví se mu jako svět intersubjektivní, svět, který sdílí s ostatními. Tato skutečnost je jako realita brána zcela samozřejmě, není třeba ji dále ověřovat. Tento řád umožňuje jedinci vnímat a definovat svůj svět a zároveň jednat společně s ostatními [Berger, Luckmann 1966].

Realita se jeví jako bezproblémová pouze do okamžiku, kdy se objeví problém, jenž naruší její hladký průběh; pak se snaží vstřebat do sebe i novou, problémovou oblast. Je vnímána jako samozřejmá, ale v podstatě samozřejmá není – a proto vyžaduje neustálé ověřování a potvrzování, validizaci. K tomuto ověřování dochází prostřednictvím ostatních lidí, kteří žijí ve stejném sociálně konstruovaném světě. Validizaci světa zajišťují v podstatě všichni obyvatelé tohoto světa, ale hlavně a zejména několik osob, které jsou pro individuum skutečně významné. Každý jedinec vyžaduje konstantní potvrzování, v to počítaje i potvrzování své identity a svého místa ve světě, prostřednictvím několika významných blízkých. Toto potvrzování se podle P. Bergera děje prostřednictvím konverzace. Během konverzační výměny je definován způsob, jakým individuum vidí druhé i jakým vidí sebe sama [Berger, Kellner 1988: 26].

Proto je manželství (anebo, jinak řečeno, partnerský vztah) tolik důležité: je to „dramatický akt, v němž se setkávají dva cizinci a navzájem se redefinují“ [Berger, Kellner 1988: 27]. Definice reality jednoho partnera musí být neustále sladovány s definicemi reality toho druhého, což vede dále k tomu, že identita každého z nich nabývá nového charakteru tím, jak se harmonizuje s identitou toho druhého. Vstup do manželství tak znamená předdefinování vztahů ke všem ostatním známým, reorganizování a reinterpretování minulosti, a zúžení možností do budoucnosti; manželství je proto „nomickým zlomem“ [Berger, Kellner 1988: 32]. Zásadním výsledkem tohoto procesu je posílení a stabilizace společně objektivizované reality, stejně jako posílení a stabilizace osobní identity obou partnerů. Jejich svět i jejich vlastní osoba je následně pevnější a jistější. Manželství a rodina představuje podle Bergera jediný prostor, v němž se dnes individuum může svobodně realizovat, v němž si může vytvořit svůj svět podle svého, kde není podřízen velkým institucím – a proto nabývá stále většího významu [Berger, Kellner 1988: 38–43].

François de Singly a jeho pojetí individualizované společnosti

F. de Singly vychází z tohoto přístupu a kombinuje jej s dalšími, zejména s koncepcí individualizačního procesu Norberta Eliase. Zatímco v 80. letech rozpracovává Bourdieuovu koncepci kapitálů a aplikuje ji v sociologii rodiny (*Fortune et infortune de la femme mariée*) [1987], od druhé poloviny 90. let obrací svou pozornost k psychologickým fenoménům ovlivňujícím společnost a k individuu. Tyto motivy se objevují v jeho práci již dříve, nyní se ale stávají součástí ucelené koncepce soukromého života. Od tohoto zaměření se odvíjí přínos, ale i omezení Singlyho práce: silně psychologizující pohled občas ztrácí ze zřetele sociální realitu jako takovou.

Singly rozpracovává tezi, podle které je současná společnost stále více individualizovaná oproti společnostem minulým. Člověk žije a je vnímán stále více jako individuum, vyvázané ze skupin a komunit, které je v minulosti pevně určovaly; je stále více autonomní a nezávislý na těchto skupinách. Současné společnosti postavily podle F. de Singlyho nový imperativ, podle kterého má každý člověk být originálním individuem, má žít ve shodě se svou vnitřní povahou. Novým mýtem se stala představa vnitřního, skutečného „já“ každého z nás. Vedle toho stojí jiný požadavek, požadavek autonomie. Autonomie spočívá ve vládě či kontrole nad svým vlastním světem. Ta se nutně opírá o nezávislost, zejména ekonomickou: svoboda vyžaduje dispozici určitými zdroji [Singly 2001a: 6–12].

Zdrojem těchto požadavků je podle Singlyho tzv. psychologizace společnosti, ke které dochází na Západě od 60. let. Náboženské a morální normy byly v současnosti nahrazeny normami psychologickými, jež jsou rozšiřovány prostřednictvím masmédií. Psychologové se stali jakýmsi guru určujícími, co je správné. Představa psychologizace a individualizace společnosti jde ruku v ruce s Bergerovou afirmací, podle které je soukromý svět posledním svobodným prostorem individua. Mimo něj je člověk ovládán velkými institucemi a mechanismy, kterým nerozumí; jeho vlastní já a jeho rodina je jediné místo, které si může vytvářet podle svého a kde si konstruuje svůj vlastní svět.

Individualismus podle F. de Singlyho ale vůbec neznamená zeslabení vazeb mezi lidmi, osamocení a narcismus, jak je to často prezentováno jeho kritiky. Naopak, individualizace vyžaduje intenzivní pohled blízkých osob. Naši blízcí hrají zásadní roli při vytváření naší osobní identity, při konstrukci sebe sama člověk potřebuje pohled svých „významných druhých“, v němž se vidí jako v zrcadle. Tito významní druzí jsou nejčastěji manžel či manželka, partner či partnerka pro dospělého člověka nebo rodiče pro dítě – i když tuto roli mohou hrát i jiné osoby (například kamarádky pro single ženy) [Kaufmann 1999: 56–59]. Největší část osobní identity individua je dnes podle Françoise de Singlyho konstruována prostřednictvím lásky [Singly 2001a: 6–7].

Z této skutečnosti vyplývá zásadní paradox dnešní doby: člověk usiluje o autonomii a nezávislost, ale přitom si dále přeje žít společně s ostatními, jelikož je potřebuje k tomu, aby mohl být sám sebou. Milostné a citové vztahy nabývají zásadní důležitosti, ale nesmí ohrozit možnost individua být autentický a být sám sebou. Je třeba najít nějaký způsob, jak být „společně svobodní“ [Singly 2001d: 285–288]. To je možné právě v rodině, pro kterou Singly používá přívlastek „individualistická vztahová“ [Singly 2001a: 7]. Vztahová rodina, tak jak ji známe dnes, prošla podle F. de Singlyho třemi vývojovými fázemi, lišícími se podle toho, jak docházelo ke změnám v jejím charakteru a funkcích, jež naplňuje pro své členy.

Tři fáze vývoje rodiny

V prvním období, trvajícím asi do konce 19. století, lze hovořit o tradiční rodině. Její hlavní funkcí byla transmise ekonomických statků, zájmy rodiny proto byly nadřazeny zájmům jejích jednotlivých členů. V dalších dvou obdobích hovoří F. de Singly o moderní rodině. První fáze moderní rodiny trvala od 1. světové války do 60. let. V této době začal v osobních vztazích vládnout imperativ lásky. Základem byla nukleární rodina, v níž je manželství založené na vzájemné lásce, kde panuje silná dělba rolí a práce mezi mužem a ženou. Předpokládalo se, že šťastná rodina garantuje štěstí každého ze svých členů. Cílem výchovy v rodině bylo předat dětem morální zásady a vzory. Ve druhé fázi moderní rodiny, trvající od 60. let 20. století, je logika lásky ještě více posílena, a to takovým způsobem, že se rodina stává velmi křehkou institucí. Manželé spolu mají zůstat, jen pokud se milují, hlavní povinností rodičů je věnovat dětem lásku a pozornost. Pozice muže a ženy se zrovnoprávňují se vstupem žen do zaměstnání. Cílem již není rodina jako taková, ale jednotlivá individua, která ji tvoří (na to ukazuje například možnost a množství rozvodů či zrušení právního konceptu „otcovské autority“). „Rodina se stává soukromým prostorem, jenž má sloužit jednotlivcům.“ [Singly 2001a: 8] Cílem tohoto typu rodiny je umožnit individualizaci všem svým členům, a právě proto je tato instituce tolik nestabilní. O tomto typu rodiny F. de Singly nejčastěji hovoří jako o rodině „současné“ [Singly 2000a: 16].

Postavení ženy v rodině

V souvislosti s vývojem rodinné instituce je pro Françoise de Singlyho velmi významná otázka postavení ženy v rodině, které se věnoval od samého počátku své vědecké dráhy. Zatímco tradiční rodina neumožňovala autonomii nikoho ze svých členů, moderní rodina v první fázi otevřela autonomní prostor exkluzivně pro muže. Proto až do 60. let se individualizace společnosti týkala v zásadě pouze mužské části populace. Vazba citové závislosti znamenala pro ženy i závislost sociální a ekonomickou. Ženy byly nuceny realizovat se pouze prostřednictvím svého manžela a svých dětí. Od 60. let ovšem ženy usilují o možnost realizovat se přímo, vyžadují svou vlastní autonomii a také chtějí být „samy sebou“. Vstup do zaměstnání jim umožnil ekonomickou nezávislost a možnost budovat si profesionální identitu; nepodřizují již své vlastní zájmy zájmům rodiny [Singly 2001a: 9–11].

Je třeba zdůraznit, že Singly hodnotí individualizační proces jako takový jednoznačně pozitivně. Znamená pro něj rozšíření svobody pro každého jedince, možnost žít podle svých vlastních projektů a vůle a nikoli v podřízení nějaké vyšší entitě, rozvíjení vlastního individuálního potenciálu a autentických vztahů s ostatními, které nejsou tolik podmíněny závislostí a ekonomickými zájmy. Tento proces má samozřejmě ale i negativní důsledky, které jsou ovšem nevyhnutelné a představují nutnou cenu za nabytou individuální svobodu (příkladem je rapidní nárůst počtu rozvodů). Úkolem sociologie je podle Singlyho odlišit sociální problémy, které vzni-

kají kvůli přebytku individualismu, od těch, které vznikají kvůli jeho nedostatku, a ne paušálně odsuzovat individualizaci jako takovou.

Tuto snahu ilustruje právě Singlyho přístup k ženské otázce, který je zřetelný například v jeho kritice Philippa Ariese. P. Ariès jako historik ukázal, že na Západě docházelo v rodině postupně k soustřeďování pozornosti na dítě. Rodina spatřovala v dětech stále větší hodnotu a zaměřovala na ně své zdroje, dítě se stalo „králem“ [Ariès 1973]. V roce 1975 ale publikuje v revue *Autrement* článek „La fin du règne de l'enfant“ [Ariès 1975], v němž oznamuje, že vláda dítěte skončila, že prioritou již není dítě, ale vztah mezi manželi a jejich individuální štěstí, a že hlavní zodpovědnost za tento zlom nesou ženy. Tato teze byla ve Francii převzata jak veřejným míněním, tak mnohými sociology a psychology, kteří šířili představu, že soustředění se na své vlastní individuální blaho ohrožuje zájmy dítěte a že děti jsou odsunuty na druhou kolej. O tomto převládajícím přesvědčení vypovídaly rozsáhlé studie dětí po rozvodu. Tato teze ovšem nebyla velkými kvantitativními šetřeními prokázána, naopak se ukázalo, že tam, kde se rodina nejvíce rozpadá, nejsou děti nejnešťastnější (například ve Skandinávii) [Singly 2000c: 67–78].

Podle Françoise de Singlyho toto přesvědčení vychází z předpokladu, že rodinné štěstí je hrou s nulovým součtem: když se blaho jednoho aktéra zvýší, blaho druhého se nutně sníží. Někdo, tedy nejčastěji žena, se musí omezit a obětovat pro ostatní, aby ti mohli být šťastní. Tomu F. de Singly oponuje a tvrdí, že nyní již individuální zájmy mohou být v rodině sladěny tak, aby si neprotiřečily a aby se vzájemně neomezovaly. Již se nejedná o hru s nulovým součtem. Výchova dětí v současné rodině si totiž klade dva cíle: za prvé úspěch ve škole a potažmo v životě, v zaměstnání, a za druhé osobní rozvoj dítěte, jeho seberealizaci. Tento druhý cíl vyžaduje konstruování identity dítěte tak, aby z něj vyrostlo autonomní, nezávislé a autentické individuum, které bude v harmonii se sebou samým a se světem a dokáže využívat své skryté zdroje. Tento druhý cíl proto vyžaduje jiné rodiče, než jsme byli zvyklí: vyžaduje spokojené a vyrovnané jednotlivce, ne pouze představitele určitých rolí či statusů. Na zaměstnanost žen a na rozvod je proto třeba podle F. de Singlyho nahlížet jinak. Rozhodně nejsou něčím, co v principu brání pohodě dětí, ale tím, že umožňují svobodu, nezávislost a seberealizaci žen, umožňují jejich matkám skutečně naslouchat svým dětem a být jim příkladem při vytváření jejich identity [Singly 2000c: 72–78].

Z této úvahy vyplývá i základní požadavek, jenž je třeba podle F. de Singlyho klást na sociální politiku: ženy potřebují od státu pomoc, aby mohly snadněji sloučit svou mateřskou roli se svým vlastním životem, tedy i profesí [Singly 2000c: 79–80]. Tím se staví proti konzervativním pravicovým teoretikům, volajícím po obnově rodiny a odsuzujícím rozvedené a svobodné matky, po posílení otcovské autority a po návratu žen na místo matky a pečovatelky. Singly ukazuje, že toto volání potlačuje svobodu jednoho aktéra na úkor jiného. Současná destabilizace rodiny je proto pro F. de Singlyho pozitivní jev s určitými negativními důsledky.

François de Singly zároveň upozorňuje na to, že skutečná rovnost mezi muži a ženami v rodině ještě dlouho existovat nebude. Paradoxně je to právě ona psy-

chologizace společnosti, která pod zástěrkou „feminizace“, tedy akcentování hodnot pokládáných obecně za femininí, utvrzuje ženy v roli matky a pečovatelky. Ženy jsou totiž pokládány za odbornice v oblasti pedagogiky a mezilidských vztahů, tedy za ideální vychovatelky pro děti. Z výchovy se stal velmi náročný proces vyžadující informovanost, neustálou pozornost a občasný zásah odborníků. Pokud mají být v zájmu dítěte uspokojeny jeho psychologické potřeby, žena-matka musí omezit svou účast na pracovním trhu a věnovat maximum svého času dítěti. F. de Singly se domnívá, že psychologizace výchovy a vzdělání umožnila proměnit „tradici“ matky-pečovatelky a pracovnice v domácnosti v nový modernistický model, schválený pediatry a psychology – matky-pečovatelky o psychologické blaho a rozvoj dítěte. Takováto reprezentace mateřské role, jelikož vyžaduje přítomnost ženy v domácnosti, zákonitě brání prosazení rovnosti obou pohlaví na pracovním trhu [Singly 1993: 54–64].

Teorie Pygmaliona

Ve svém klíčovém díle z roku 1996 *Le soi, le couple et la famille* [2000a] François de Singly představuje svou teorii současné rodiny, vysvětlující jak současné vztahy a interakce mezi manžely, tak mezi rodiči a dětmi. Vychází z obecně sdílené představy o vnitřním já každého z nás a z teorie Charlese Taylora [1994], který tuto představu analyzuje.

Individuum v dnešní společnosti je definováno svou jedinečnou osobní identitou, která je mu vlastní, je skrytá uvnitř každého z nás a kterou musíme objevovat. Toto vnitřní, intimní Já se stalo zdrojem smyslu a naplnění; cílem již není objevit Boha nebo dobro, ale najít sama sebe a žít ve shodě se sebou samým. Toto objevování se děje v dialogu, jak vnitřním, tak vnějším, s jinými lidmi. Individuum proto potřebuje blízké citové vztahy, které mu umožňují objevovat se a vytvářet samo sebe. Proto má dnes rodina větší význam než kdykoli jindy – je „centrem konstrukce individualizované identity“ [Singly 2000a: 14], vytváří podmínky, v nich Já může objevovat své vnitřní zdroje a zachovávat svou jednotu a stabilitu. Individuum není nikdy dokončené, je neustále konstruováno a potřebuje k tomu své významné druhé.

Každý člověk potřebuje k tomu, aby měl pocit smyslu pozitivní existence, nějakého blízkého druhého, stabilního a exkluzivního. Podle F. de Singlyho jsou pro děti těmito blízkými rodiče, pro dospělého nejčastěji jeho partner či partnerka. Proto analyzuje jak partnerské, tak výchovné vztahy v rodině. Singly mimo jiné tvrdí, že rodiče nemohou tuto roli hrát pro své děti, jakmile tyto dospějí. Navíc nestačí jen odevzdání se, obětování pro druhého – individuum potřebuje také pozornost, kterou mu druzí věnují. Život v osamění, v celibátu, je proto obtížný, individuum potřebuje pohled druhého, který mu dává „kontinuální pocit, že existuje“ [Singly 2000a: 25–30].

Podle Françoise de Singlyho má každý člověk více identit, které vycházejí z různých rolí a z různých prostředí, v nichž se pohybuje. *Osobní* identita jako taková se navíc skládá ze čtyř složek či referencí: intimní Já pro druhé, intimní Já pro mne, statutární Já pro druhé a statutární Já pro mne. Díky vztahu s jedním či něko-

lika blízkými se tyto elementy skládají a vytvářejí celek; můj blízký mě totiž vidí vcelku a neomezuje se jen na některé dimenze mé identity. Díky jeho všezahrnujícímu pohledu si vytvářím pocit jednoty své osobnosti [ibid.: 220–222]. Můj blízký mě nejen vidí jako celek, ale také mi pomáhá tento celek vytvářet či odhalit. Pro vysvětlení tohoto procesu F. de Singly používá analogii mýtu o Pygmalionovi.

Pygmalion je podle antického mýtu sochař, který vytvoří sochu Galatey, ženy tak dokonalé a krásné, až se do ní zamiluje. Poprosí Venuši, aby mu dala ženu stejně dokonalou, a jeho socha díky bohyni pod jeho polibky obživne. Jinou variantou, kterou se F. de Singly také inspirová, je Pygmalion George Bernarda Shawa. Podstatou v obou příbězích je pohled a pozornost muže, které věnuje své partnerce a pomáhá jí tak vytvářet sama sebe, objevovat její schopnosti a zdroje, a stává se tak jejím tvůrcem. Singly ovšem zdůrazňuje, že otázka pohlaví je zde vedlejší, že stejnou roli hrají ženy pro muže i muži pro ženy [ibid.: 47].

Proces konstrukce identity probíhá ve třech fázích: první je pohled Pygmaliona, partnera který vidí díky své lásce u své družky stránky, jichž si ona sama není vědoma, a obdivuje je. Druhá je přijetí tohoto pohledu ze strany Galatey, která uvěří, že tyto schopnosti skutečně má nebo by mohla mít. Třetí je osobní transformace Galatey, která začíná věřit sama sobě a díky této sebedůvěře dokáže využít své zdroje a přeměnit je v kapitál. Během společného života se tak identita každého partnera formuje ve shodě s očekáváními a požadavky druhého. Z toho vyplývá mimo jiné to, že v okamžiku rozchodu mají oba zároveň pocit znovuzrození i ztráty části svého já: objevují části svého Já, které v předchozím vztahu byly skryté, a ztrácejí ty, které byly zvýrazněné [ibid.: 31–46].

Tento proces už sám v sobě obsahuje zárodky problému: tím, jak se osobní identita působením druhého mění, stává se Pygmalion postupně nepotřebným. V procesu konstrukce svého Já může dojít k dosažení bodu, kdy je třeba pokračovat jiným směrem. Člověk získá takovou sebedůvěru, že již nepotřebuje validizaci sebe sama pomocí svého partnera, anebo se v průběhu života jeho identita změní působením různých vnějších vlivů tak, že mu validizace současného partnera přestane vyhovovat či postačovat. To vysvětluje nárůst počtu rozvodů a křehkosti partnerských vztahů: „hlavní funkcí partnera v současné rodině je zajišťovat validizaci identity toho druhého. Z toho vyplývá, že jakmile se identita toho druhého změní, partner musí zároveň změnit svůj způsob, jak být významným blízkým“ [ibid.: 52], jak validizovat tuto novou identitu. To se ale ne vždy podaří. Jediným řešením v tomto případě, pokud chceme zůstat věrní sami sobě, je změnit partnera [ibid.: 50–54].

François de Singly si samozřejmě uvědomuje, že teorie Pygmaliona nevysvětluje celou realitu partnerských vztahů. Ne všichni muži jsou pro svou ženu dokonalým Pygmalionem, zejména ne v oblasti profese. Proto na základě kvalitativních dat z vlastních výzkumů navrhuje další dva typy a vytváří tak typologii mužských partnerů, která se skládá ze tří typů, lišících se tím, jak tito muži pomáhají a povzbuzují svou partnerku v její socioprofesionální identitě. *Partner-pygmalion* je ten, který má obtíže s vytvářením své vlastní identity, a tak se maximálně investuje do konstruování identity své partnerky, což mu alespoň dočasně také dává určitou identi-

tu. Vystavuje se ale velkému riziku, že jakmile se jeho družka stane díky němu „sama sebou“ a dosáhne profesionálního úspěchu, stane se pro ní nepotřebným. *Partner-gentleman* se zajímá hlavně o sebe samého, o svůj vlastní kapitál. Podporuje a povzbuzuje svoji partnerku hlavně proto, že totéž očekává od ní. Jakmile sám dosáhne úspěchu, jeho zájem o úspěch partnerky ochladne. Do třetice, *partner-manžel* si svou profesionální identitu vytváří nezávisle na partnerce, partnerku potřebuje jen k tomu, aby pečovala o jeho osobní sféru. Zajímá ho jako žena, milenka, matka dětí a paní domu; v její profesní kariéře ji nijak nepovzbuzuje [Singly 2000a: 68–100].

Tyto modely fungují jako určité ideální typy, které se v realitě málokdy vyskytují v čisté podobě. Každý pár hledá takové uspořádání hry, které maximálně vyhovuje oběma jeho členům. Teorie Pygmaliona každopádně ilustruje důsledky změn partnerských vztahů v rodině, jejichž hlavní funkcí je nyní konstrukce a validizace identity obou partnerů, nejen muže, ale i ženy. François de Singly ale neopomíná ani vertikální linii vztahů v rodině: vztahy mezi rodiči a dětmi.

Rodičovství

Vztahy mezi rodiči a dětmi ve druhé fázi moderní rodiny také doznávají zásadních změn. Jak bylo již řečeno, zatímco v tradiční rodině bylo cílem předat dětem materiální bohatství a z něj vyplývající status rodiny a v moderní rodině první fáze bylo cílem předat další generaci morální hodnoty a vzory, výchova v současné rodině si klade jiné mety. Na jedné straně je to úspěch dítěte ve škole neboli předání vzdělanostního kapitálu, jelikož ten zajišťuje profesionální úspěch v životě a sociální reprodukci rodiny. Vedle toho se ale objevuje cíl nový, související s růstem individualizace ve společnosti a s novými hodnotami, které tato individualizace přináší – a sice rozvoj osobnosti dítěte, jeho naplnění a vnitřní pohoda, konstrukce jeho osobní identity v souladu s jeho vnitřním Já a s jeho skrytými zdroji. Tyto dva cíle se často jeví jako obtížně slučitelné a rodiče musí vyvíjet značné úsilí a neustále balancovat mezi oběma, tak, aby respektování přirozenosti dítěte neškodilo jeho školním výsledkům a naopak [Singly 2000a: 108–112, 127–134].

Ve výchově se předpokládá, že každé dítě má svou skrytou osobnost a že ji nemůže objevit a rozvinout bez pomoci svých blízkých, svého otce a matky. Skrytá identita dítěte může být odhalena jen prostřednictvím stále pozornosti a stabilního prostředí – prostřednictvím toho, čemu F. de Singly říká „vztahové rodičovství“. Rodiče mají za úkol objevit a rozvinout skryté vlohy dítěte. Dítě již není vnímáno jako čistý list či jako tvárná hmota, do nichž by bylo třeba vepsat velké morální principy, ale stává se individuem hodným respektu, partnerem, se kterým je třeba vyjednávat. Postavení dětí v rodině se tak zásadně změnilo [ibid.: 113].

Povinností rodičů je pochopit skryté potřeby dítěte, rozpoznat jeho sklony a talenty. To je velmi náročný úkol a nikdy si nemohou být jisti, zda se nemýlí. Ke své výchovné práci proto potřebují pomocníky – příručky, časopisy popularizující psychologické poučky a v případech selhání odbornou pomoc. Tato potřeba odborné

pomoci je spojena s výše zmiňovaným procesem psychologizace západní společnosti. Podle F. de Singlyho byly v 60. letech na Západě morální normy (které byly samy o sobě nástupci norem náboženských) vystřídány psychologickými normami, jež jsou šířeny zejména „ženskými“ a výchovnými časopisy a masmédií vůbec. Psychologické normy se od norem předchozích liší jedním zásadním způsobem: nejsou pevné a dané jednou provždy, ale neustále se mění, a to navíc v určitém kyvadlovém pohybu, podle nejaktuálnějších výsledků a teorií; ztrácí se tak pevný normativní základ a je třeba neustále sledovat jejich vývoj. Rodičovství se tak stalo záležitostí vyžadující vysokou odbornost, rodiče nutně získávají pocit, že dělají vše špatně [Singly 2001b: 5–11; 2000a: 116–118].

Z tohoto vývoje také vyplývá mnoho paradoxů, které se odrážejí mimo jiné v legislativě týkající se rodiny. Hlavním kritériem, na kterém se všichni aktéři více méně shodují, je priorita zájmu dítěte – jenže „zájem dítěte“ je v podstatě naprosto vágní pojem. Jeho nedefinovatelnost umožňuje například zneužívání tohoto konceptu v soudních sporech týkajících se výchovy dětí.

F. de Singly se domnívá, že všichni rodiče stojí před otázkou, jak skloubit rozvoj osobní přirozenosti dítěte a jeho školní úspěch. Dítě musí nabýt jak vzdělanostní, tak „vztahový“ kapitál (být vyrovnané, být samo sebou, být „v pohodě“). Rodiče se snaží nalézt rovnováhu podle situace a věku dítěte. Jejich volby se promítají do institucí: ve Francii se jedná o konkurenci mezi „novými školami“, uplatňujícími individuální přístup k dětem, a tradičními elitními lycei. Singly ovšem zdůrazňuje, že investice do školního kapitálu již nemá za cíl, tak jak předpokládal P. Bourdieu, zvýšení kapitálu vlastněného rodinou, ale stojí za ní starost o osobní úspěch dítěte ve světě plném konkurence [Singly 2000a: 129, 147].

Otcovství

Podle Françoise de Singlyho tento přechod od výchovy, jejímž cílem bylo morální modelování dítěte, k výchově, jež má odhalit jeho skrytou osobnost, vyžaduje změny celku rodinných vztahů. To se týká zejména otcovské role: otec už není jen živatelem rodiny a nositelem autority, ale musí být pro dítě blízkou osobou; „muž si již nechce hrát na otce, jelikož tato role ho příliš vzdaluje od jeho dětí“ [ibid.: 156]. Moderní otec se dokáže postavit na roveň dítěte, snížit se reálně i symbolicky. Rozhodujícím ve vztahu otec – dítě se tak stává vztah a citová blízkost. F. de Singly ale zároveň upozorňuje, že pokles otcovské autority souvisí s celospolečenskými změnami, zejména s rostoucí rolí vzdělanostního kapitálu, jelikož ten zásadně limituje otcovskou moc [ibid.: 161].

Na základě kvalitativních výzkumů François de Singly rozlišuje tři funkce naplňované výchovnými praktikami v rodině: funkce „udržování a obnovy“ (jídlo, oblékání, domácí práce, návštěva lékaře...), funkce „útěchy“ (čas strávený hraním si, nasloucháním, mazlením – projevování citu) a funkce rozvoje (výchova, vzdělávání). Podle výsledků těchto výzkumů zjišťuje, že zatímco funkce udržování a obnovy

a funkce rozvoje jsou stále převážně doménou žen, otec se angažuje zejména ve sféře útechy, v citové oblasti (ovšem matka také a ve větší míře). Singly navíc konstatuje, že v tomto rozdělení chybí jedna oblast, pro muže podstatná: čas strávený prací, profesionální čas. Ukazuje totiž, že mnoho mužů vnímá profesionální čas jako nepřímý rodinný čas: stále se chápou jako živitelé rodiny a jejich práce pro ně má tento význam. Na rozdíl od matky se otec snaží oddělovat jednotlivé úseky času – má pevně vymezenou dobu, kdy se věnuje rodině, práci, svým koníčkům atd. Mateřský čas je oproti tomu mnohem více neurčitý a nezměřitelný. Matka je totiž svým dětem v podstatě neustále k dispozici – věnuje jim více méně veškerý čas strávený doma, a nepřímo i čas strávený v práci. Otec není většinou připraven reagovat ihned, ať se děje cokoli, na každý požadavek dětí. Jeho čas s dětmi je pevně stanoven a dán předem, je to ritualizovaný čas [ibid.: 162–182].

Otcovská role tedy stále v reprezentacích aktérů spočívá zejména v tom, že otec je živitelem rodiny. Profesionální aktivita žen na tom mnoho nezměnila, práce žen a práce mužů je stále chápána rozdílně i jimi samotnými. F. de Singly dále prostřednictvím kvalitativních výzkumů zjišťuje, že otec stále zůstává v představách rodinných aktérů „odpovědný za rodinu jako celek“ [ibid.: 178], což je vlastně pokračování funkce hlavy rodiny. Muž se chápe jako zodpovědný za celou rodinu, je jakýmsi rozhodčím v případech problémů. Podílí se sice mnohem více než v minulosti na výchovných aktivitách, ale vždy po boku či za vzdálené asistence své manželky. V žádném případě tedy nedochází ke smazání rozdílu mezi mateřskou a otcovskou rolí. Otec nemá k dítěti stejně blízko jako matka.

Singly používá termín „altruismus na blízko“ a „altruismus na dálku“ pro popsaní mateřského a otcovského výchovného stylu. Tato část jeho teorie představuje její nejspornější bod. Vychází totiž z diferencialistických feministických teorií, konkrétně z Carol Gilliganové, a tvrdí, že muži mají jiný způsob nahlížení a interpretace světa než ženy, a proto otcové nutně zprostředkovávají dítěti jiné hodnoty než matky. Zatímco muži vycházejí podle Gilliganové a Singlyho z logiky a spravedlnosti, ženy jsou citlivější k potřebám jednotlivců a k jejich vztahům. Matka proto zaměřuje na své dítě „blízký altruismus“: je mu stále disponibilní, vnímá ho jako individuum v jeho jedinečnosti, je k němu citlivější, dává mu pocit, že je pro ní středem světa. Otec oproti tomu rozehrává „altruismus na dálku“: ukazuje dítěti určité hranice a pravidla, která je třeba respektovat a otevírá mu tak vnější svět. Za tento diferencialistický přístup je Singly kritizován feministickým proudem francouzské sociologie. Neříká sice explicitě, že tyto difference jsou biologicky dané, ale z textu to v podstatě vyplývá [viz Singly 2000a: 184–188]. Z jiných textů lze ale vydedukovat, že se ani tolik nejedná o biologické determinace pohlaví, ale o nutné rozdíly genderových rolí: matka nemusí být ženského pohlaví a otec nemusí být mužského, ale obě role jsou podle F. de Singlyho ve výchově potřeba [Singly 1998; 1999; 2000b].

Tomuto pojetí by také spíše odpovídal fakt, že François de Singly je mimo jiné tvůrcem pojmu „homoparentalité“ – homosexuální rodičovství, a aktivně ve Francii prosazuje jeho umožnění. Zároveň se ale veřejně angažuje i v otázce osamělých matek (prosazení sociálních politik, destigmatizace), což z určitého úhlu pohledu odpo-

ruje tezi o potřebnosti obou rodičovských rolí. Svým postojem se F. de Singly situuje do pozice mezi lacanovským přístupem, který byl ve Francii dominantní v 80. letech, a nediferencialistickým feministickým přístupem, který se prosazoval od konce 60. let a nyní nabývá v uvažování o rodině vrchu.

* * *

Dílo francouzského sociologa Françoise de Singlyho představuje velmi zajímavou analýzu současné rodiny a změn, jimiž tato instituce ve 20. století prošla a dále prochází. Ukazuje, že přes domnělou krizi, v níž se podle mnohých nachází snad již od konce 19. století, má tato instituce svou vlastní dynamiku a nachází nové způsoby a nové důvody své existence. Přestože došlo nejprve ke spojení a posléze v 60. letech k oddělení manželství a lásky, přestože manželství již zdaleka není podmínkou existence rodiny a přestože rodina jako taková se pluralizuje, tato instituce se stále více obejde bez vnějších zásahů a v životě individuí hraje stále stejně významnou roli. Singlyho pohled umožňuje odhalit fungování i dysfunkce této instituce, a zároveň osvětluje způsob, jakým se současná rodina artikuluje se stále více individualizovanou společností, v níž jsou vztahy mezi lidmi založeny na dobrovolnosti.

Tím nejzásadnějším, co je nutno Françoisi de Singlymu vytknout, je jeho podcenění mocenských vztahů a mechanismů dominance. Kritizuje sice Pierra Bourdieua, který spatřuje ve všech oblastech sociální skutečnosti třídní konflikt a boj o kapitály, F. de Singly ale tuto stránku sociální reality spíše ignoruje, jeho představa sociálního světa je přehnaně konsenzuální. Předpokládá, že aktéři jsou schopni se dohodnout a zorganizovat si rodinný život tak, aby to vyhovovalo všem. Individualizaci je sice možno hodnotit ve shodě s F. de Singlym jako spíše pozitivní jev, ale v Singlyho pojetí je jedinec uzavřen a rozvíjí se hlavně v soukromé sféře. Autor se nezabývá tím, jak je determinován svou pozicí a statusem, či jak je ovládán velkými neosobními institucemi, které nenechávají volný prostor svobodnému individuálnímu jednání. Ačkoli kritizuje P. Bourdieua za jeho přehnaný determinismus, sám příliš věří ve schopnost individua budovat si svou identitu a konstruovat si svůj svět. Tím se dostává na druhý extrém, jelikož podceňuje strukturní vlivy a síly omezující individuální svobodu. Navíc zůstává do značné míry uzavřen ve svém psychologizujícím pohledu, jemuž unikají mnohé strukturní faktory a sociální podmíněnosti.

François de Singly je ale každopádně pozorovatel, který dokázal poodhalit mnohé skryté mechanismy fungování rodinného a párového života. Jeho pohled je spíše nehodnotící, popisuje a vysvětluje, aniž by předestíral nějaké utopie, kterých by bylo třeba dosáhnout (oproti škole A. Touraina). To ovšem neznamená, že by se mimo svou sociologickou práci veřejně neangažoval. François de Singly je sociolog veřejně činný, vystupuje v médiích a svými intervencemi se ve Francii podílí na zpochybňování familialistického mýtu. Zdůrazňuje, že rodina je jen kategorie a že její oslavování a mytizování ohrožuje svobodu individua, a toto omezování není ve své podstatě natolik vzdálené od útlu.

RADKA RADIMSKÁ je pracovnící Sociologického ústavu Akademie věd České republiky a studentkou sociologie v doktorandském programu na FF UK a na Université Paris 5 ve Francii. Ve své odborné práci se zaměřuje na téma otcovství po rozchodu rodičů a dále obecně na problematiku změn v současné rodině.

Literatura

- Ariès, P. 1973. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Seuil.
- Ariès, P. 1975. „L'enfant: la fin d'un règne“. *Autrement* 3.
- Berger, P., H. Kellner 1964. „Marriage and the social construction of reality.“ *Diogenes* 46: 1–25.
- Berger, P., H. Kellner 1988. „Le mariage et la construction de la réalité“. *Dialogue* 102: 23–44.
- Berger, P., T. Luckmann 1966. *The Social Construction of Reality*. Garden City New York: Doubleday.
- Bozon, M., F. Héran 1987a. „L'aire de recrutement du conjoint“. Pp. 338–347 in *Données sociales*. Paris: INSEE.
- Bozon, M., F. Héran 1987b. „La découverte du conjoint“. *Population* 6: 943–986.
- Bourdieu, P., J.-C. Passeron 1970. *La reproduction*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. 1980. *Le sens pratique*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. 1998. *La domination masculine*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Castelain-Meunier, C. 2002. *La place des hommes et métamorphoses de la famille*. Paris: PUF.
- Commaille, J. 1982. *Familles sans justice ? Le droit et la justice face aux transformations de la famille*. Paris: Le Centurion.
- Commaille, J., Martin C. 1998. *Les enjeux politiques de la famille*. Paris: Bayard.
- Durkheim, E. 1975. „La famille conjugale“. Pp. 35–49 in *Textes III*. Paris: Minuit.
- Gilligan, C. 1986. *Une si grande différence*. Paris: Flammarion.
- Girard, A. 1964. *Le choix de conjoint*. Paris: PUF-INED.
- Kaufmann, J.-C. 1992. *La trame conjugale. Analyse du couple par son linge*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. 1997. *Le cœur à l'ouvrage. Théorie de l'action ménagère*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. 1999. *La femme seule et le Prince charmant*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. 1999. *Sociologie du couple*. Paris: PUF.
- Kaufmann, J.-C. 2001. *Ego, pour une sociologie de l'individu*. Paris: Nathan.
- Kellerhals, J., C. Montadon 1991. *Les stratégies éducatives des familles*. Lausanne: Delachaux et Nestlé.
- Langouet, G. (ed.) 1998. *Les nouvelles familles en France*. Paris: Hachette.
- Michel, A. 1970. *Sociologie de la famille*. Paris-La-Haye: Mouton.
- Neyrand, G. (ed.) 1996. *La famille malgré tout*. Paris: *Panoramiques* 25.
- Segalen, M. (ed.) 1991. *Jeux de famille*. Paris: CNRS.
- Schwartz, O. 1990. *Le monde privé des ouvriers*. Paris: PUF.
- Schultheis, F. 2000. „La construction des représentations des inégalités. Une comparaison France-Allemagne“. Pp. 7–18 in *Aventur, F. et al., Les inégalités sociales*. Paris: MiRe.
- Singly, F. de 1987. *Fortune et infortune de la femme mariée*. Paris: PUF.
- Singly, F. de 1988a. „Un drôle de je: le moi conjugal“. *Dialogue* 102: 3–5.
- Singly, F. de, G. Charrier 1988b. „Vie commune et pensée célibataire“. *Dialogue* 102: 44–53.
- Singly, F. de (ed.) 1991. *La famille, l'état des savoirs*. Paris: La Découverte.
- Singly, F. de, F. Schultheis (ed.) 1991. *Affaires de famille, affaires d'Etat*. Nancy: Ed. de l'Est.
- Singly, F. de 1993. „Les habits neufs de la domination masculine“. *Esprit* 196: 54–64.

- Singly, F. de 1996. „Trois thèses sur la famille contemporaine“. Pp. 57–68 in Le Gall, D., C. Martin (eds.). *Familles et politiques sociales*. Paris: L'Harmattan.
- Singly F. de et al. (eds.) 1996. *La famille en questions*. Paris: Syros.
- Singly, F. de 1998. „Le père et ses politiques“. In Dandurand, R., P. Lefebvre, J.-P. Lamoureux, *Quelle politique familiale à l'aube de l'an 2000*. Paris: L'Harmattan.
- Singly, F. de 1998. „Individualisme et lien social“. *Lien social et politiques* 39: 33–46.
- Singly, F. de 1999a. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Singly, F. de 1999b. „Le père est devenu pygmalion“. Dossier L'autorité malmainée, *Le Monde des débats*, janvier 1999: 15.
- Singly, F. de 2000a. *Le soi, le couple et la famille*. Paris: Nathan.
- Singly, F. de 2000b. *Libres ensemble. L'individualisme dans la vie commune*. Paris: Nathan.
- Singly, F. de 2000c. „La place de l'enfant dans la famille contemporaine“. Pp. 66–82 in Pourtois, J. P., H. Desnet, *Le parent éducateur*. Paris: PUF.
- Singly, F. de (ed.) 2001a. *Etre soi parmi les autres*. Paris: L'Harmattan.
- Singly, F. de (ed.) 2001b. *Etre soi d'un âge à l'autre*. Paris: L'Harmattan.
- Singly, F. 2001c. „L'école, la famille et l'individualisation“. Pp. 63–75 in *Ecole, familles «Je t'aime, moi non plus»*: Actes de la journée d'études du 10 janvier 2000. Paris.
- Singly, F. de, Chaland K. 2001d. „Quel modèle pour la vie à deux dans les sociétés modernes avancées?“ Pp. 285–300 in Singly F. de, S. Mesure (eds), *Le lien familial, Comprendre 2*.
- Singly, F. de 2001e. „Charges et charmes de la vie privée“. Pp. 149–167 in Laufer, J., C. Marry, M. Maruani (eds), *Masculin-féminin: questions pour les sciences de l'homme*. Paris: PUF.
- Taylor, C. 1994. *Sources of the Self*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Théry, I. 1998. *Couple, filiation et parenté aujourd'hui. Le droit face aux mutations de la famille et de la vie privée*. Paris: Odile Jacob/La Documentation française.

Elektronická verze publikace

Současná česká společnost

Sociologické studie

Sestavili Zdenka Mansfeldová a Milan Tuček

Pro velký zájem čtenářů o publikaci, která dokumentuje změny v české společnosti v poslední dekádě 20. století, jsme se rozhodli vydat CD se stejným obsahem. Mezi autory jsou renomovaní sociologové i mladí vědečtí pracovníci působící v současné době v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR.

Osmnáct sociologických studií poskytuje široký záběr pohledu na dění v naší společnosti, od proměn sociální struktury, sociálních nerovností, postojů, spotřebních vzorců až k otázkám vzdělanostního nebo politického systému, sociálních hnutí, představuje také problematiku genderu, životních hodnot a integrace České republiky do evropských struktur.

Elektronická verze této ojedinělé publikace poslouží jak sociologům, tak i všem zájemcům o hlubší pochopení dění v české společnosti po pádu komunismu.

SOÚ 2003

Objednávky přijímá: Tiskové a ediční oddělení, Sociologický ústav AV ČR,
Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, e-mail: prodej@soc.cas.cz,
cena 140,- Kč + poštovné a balné.